

Matej NIKŠIČ

Javni prostor in podoba mesta

Robovi javnih odprtih prostorov mesta in formiranje vizualne podobe

Fizična zamejenost javnega prostora mesta (morfološki vidik) ima pomembno vlogo v oblikovanju podobe o mestu. Ne gre le za formo, pomemben je proces vizualne percepcije, ki se vzpostavi ob navzočnosti opazovalca. Tematiko obravnavajo morfološki in vizualni pristopi. Prvi se osredotočajo na študij fizične forme, drugi pa skušajo razložiti, kako opazovalec fizično dojema formo in si jo razlaga.

Physical limits of public urban spaces (morphological aspect) have an important role in the design of city image. It is not only the form; the process of visual perception that is established with the presence of the observer, is also important. The theme is dealt with by morphological and visual approaches. The first focus on research of physical form, the second try to explain, how a viewer perceives physical form and understands it.

*Javni prostor mesta
Podoba mesta
Morfoloģija
Zamejenost
Povezanost
Vizualna podoba*

*City image
Connectedness
Limitation
Morphology
Visual image
Urban public space*

1. Uvod

Javni odprti prostor mesta razumemo kot prostor, ki ni zaseden z zidavo in je javno dostopen in prehodan za vsakogar brez omejitev. Ne pojmujeemo ga (le) kot ploskovno kategorijo, pač pa kot večdimenzionalni pojav, definiran s fizičnimi robovi z več strani. Noben javni prostor ni popolnoma zaprt, zato nas istočasno in v neločljivi povezanosti zanimajo tudi njegove *nemeje* (trenutno ne poznamo boljšega izraza), prek katerih se

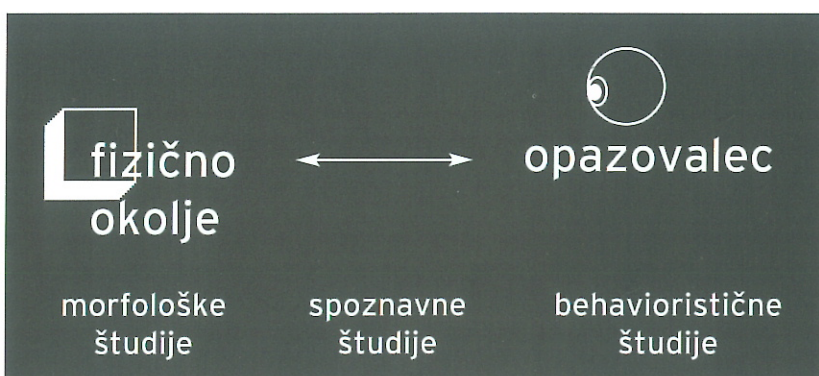
posamezni javni prostori povezujejo v mrežo in ustvarjajo sistem javnega prostora kot del odprtega prostora mesta. Postavljanje meja definira prostor in mu da značaj, hkrati pa sta s tem določena njegova prehodnost ter navezovanje na sosednje prostore. Tako je ustvarjena kontinuirana mreža prostora, ki ima pomembno vlogo v oblikovanju podobe o mestu.

Podoba o mestu se oblikuje šele ob navzočnosti opazovalca. Če fizični prostor razumemo kot objekt, dolo-

čen s svojimi tremi dimenzijami, je opazovalec subjekt, ki ga v gibanju doživlja in si ga razlaga (s tem je dodana tudi nova dimenzija – čas). Vizualna podoba o prostoru se ustvarja v medsebojni relaciji.

Predvsem nas zanima fizična struktura kot osnova vizualne podobe prostora, zato bomo največ pozornosti namenili pregledu morfoloških pristopov. Urbana morfoloģija sicer združuje vrsto delnih pogledov na mesto (kot so funkcionalno-tehnični, družbeno-ekonomski, figurativno-oblikovalski). Ne raziskuje le fizične zgradbe urbanega tkiva (strukture, oblike, forme), ampak tudi njegov razvoj. (Larkham in Jones, 1991.) Mestno strukturo torej preučuje širše, kot zahteva obravnava našega problema, zanjo je ključen figurativno-oblikovalski vidik.

Spoznavni pristopi, imenovani tudi percepcijski, se s fizičnim prostorom ukvarjajo posredno, v relaciji do opazovalca. Znani so tudi kot študije slikovitosti in podobe mesta in preučujejo njegove vizualne

Slika 1: Podoba o prostoru se ustvarja na relaciji fizično okolje – opazovalec. Fizično okolje je osnova zanjo, opazovalec pa tisti nujni pogoj, brez katerega se podoba ne vzpostavi.

lastnosti ter skušajo razložiti, kako ljudje dojemajo oz. si razlagajo fizično okolje s poudarkom na vizualnem, pogosto v navezavi z gibanjem po prostoru. (Gosling in Maitland, 1984.)

V pregledu se bomo omejili na javni prostor mesta z vidika morfologije in posledičnih vizualnih značilnosti. Zanima nas, kakšne so zakonitosti zamejevanja in kako obod javnega prostora (ne vsebina, programi ali vzorci uporabe), njegova fizična zamejenost in oblikovanost vplivajo na vizualno podobo, ki se na tej podlagi ustvarja. Povedano drugače – sprašujemo se, kako naj načrtovalec fizično oblikuje robove odprtega javnega prostora mesta, da bo na mestni ravni odprti javni prostor deloval koherentno in prispeval k sooblikovanju podobe o mestu. Ob tem ponovimo, da so vsebine in vzorci uporabe javnega prostora vsaj tako pomembni in smo jih v tem pregledu zavestno izpustili.

2. Morfološke študije

Kompleksnost fizične forme mesta so v preteklosti raziskovali različno. Pomemben dejavnik je bil načrt Rima Giambattista Nollija (<http://www.lib.berkeley.edu>), ki je javni prostor prikazal kot osrednji povezovalni element mesta. Ob trgih, ulicah in pasažah so enakovredno prikazane celo notranjščine javnih objektov, kot so cerkve, katedrale ipd. Zanimiv je grafični pristop v tehniki polno-prazno (ang. *figure-ground*). Čeprav je šlo le za tlorisni popis stanja, je postavil temelje o javnemu prostoru kot kontinuumu mesta oziroma odprl široko razpravo o tej temi.

Ker gre za omrežje prostorov, se postavi vprašanje, kako je skano in strukturirano in od katerih fizičnih lastnosti posameznih prostorov je odvisna hierarhija, ki med elementi (verjetno) obstaja, ali nasprotno – od katerih fizičnih lastnosti je odvisna hierarhizacija prostora, ki

je posebno pomembna za vzpostavitev čitljivosti prostora.

Zucker (1971) zagovarja tezo, da so osrednje točke mestne strukture (srce mesta) trgi, in raziskuje, kaj jih dela posebne. Kot ključni element navaja fizična razmerja med odprtim prostorom, okoliškimi stavbami in nebom nad njimi. Oblikovanje trgov primerja z oblikovanjem notranjih prostorov, le da trgi nimajo stropa. Opozarja, da praznine, ki so na zemljevidih označene kot trgi, to večasih niso. Uporabi slikovito sintakso »*a whole is not a hole*« (ang. celota ni enako luknja – v ang. tudi besedna igra).

Prosta interpretacija Zuckerjeve trditve nas pripelje do sklepa, da so ulice sekundarni, povezovalni element osrednjih mestnih prostorov. Z njihovo morfologijo se ukvarja Norberg Schulz (1975) in trdi, da je ulica ulica le, če stavbe ob njej delujejo kot površine in ne kot volumni. Ugotovitev zveni kot kritika funkcionalizma, ki je v borbi proti tradicionalnemu mestu odpravil ulico in trg ter uvedel prometnico in križišče, kjer ne trg in ne ulica nista bila več prostorsko omejena in definirana z arhitekturo. Takrat je Le Corbusier celo zapisal: »Ulice ne smejo več obstajati, treba je ustvariti nekaj, kar jih bo nadomestilo!« in namesto njih uvedel prometno enoto kot dopolnilo stanovanjski, proizvodni in rekreacijski. (Mihelič, 1996.)

Miheličeva razlaga mestne oblike razlaga kot specifično razporeditev naravnih in umetnih fizičnih oblik, ki jih dojemamo kot dvodimenzionalno sliko ali tridimenzionalno podobo. Tlorisno obliko določajo odnos do topografskih značilnosti, ulična mreža in parcelna struktura, sistem javnih odprtih površin ter odnos med pozidanimi in nepozidanimi površinami. Tridimenzionalno podobo pa ustvarja silhueta mesta, izražena v zazidalnih sistemih mesta oziroma arhitekture. Isti elementi, tj. ulice, trgi, arhitektura, v

različnih medsebojnih topoloških in geometrijskih odnosih že tisočletja opredeljujejo obliko mestnih naselbin, bolj kot posamezni elementi so pomembni odnosi med njimi in odnos med njimi in mestom.

Siksna (1997) je z morfološko analizo ameriških in avstralskih mest med drugim poiskal vzroke za pojavljanje novih javnih prostorov. S primerjavo različno velikih osnovnih zazidalnih blokov je ugotovil, da je v sistemih z velikimi zazidalnimi bloki dodajanje javnih prostorov (ulic, alej, arkad) pogostejše kot v sistemih z majhnimi ali srednje velikimi. Na vprašanje, kako se povezujejo med seboj in v kolikšnem času (morda) sestavijo prepoznavno prostorsko mrežo, ne odgovarja.

Veliko študij preiskuje elemente, ki vplivajo na identiteto prostora. Buttina-Watson (1997) se osredotoča na grajene parametre in razlaga lokalno podobo oz. identiteto kot prepoznavnost naselja, kar se kaže v fizičnih oblikah, vzorcih in prostorski organizaciji skupaj z elementi naravnega okolja. V teoriji urbanističnega oblikovanja se ta kakovost imenuje tudi *genius loci* ali duh prostora. (Norberg-Schulz, 1984.)

Dimitrovska, Mihelič in Stanič (2001) ugotavljajo, da ta duh izginja, saj dobivajo grajeni in odprti prostori mesta v dobi čedalje mobilnejšega kapitala in urbanega hedonizma globalno obliko in programe, postajajo med seboj neprepoznani, še posebno če urbanistični načrtovalci ne upoštevajo razpoznavnih elementov mestne strukture ali ne prepoznajo njenih spremenljivih delov. Mestni prostor analizirajo glede na tematske fizične strukture (skupna identiteta) in netematske (sestavljajo povezovalni, zaznavni in orientacijski sistem mesta), pri čemer sta pomembni medsebojno količinsko razmerje in razporejanje. Razvijajo metodo za analizo in oceno estetskih elementov, ki so v sklopu urbanistično-oblikovalskega ogrodja in so pomembni za

zagotavljanje čitljivosti, identitete in kontinuitete v razvoju urbanega okolja ter kontinuitete v oblikovanju mestne podobe.

Z razvojem novih tehnologij se je študija urbane forme iz klasične dvodimenzionalne obravnave pomaknila v polje tridimenzionalne. To je omogočilo obravnavo fizičnih zamejitev v treh prostorskih dimenzijah hkrati. (Fortier, 1989.) Zdi pa se, da so tovrstni pristopi še v fazi razvoja, saj so (zaenkrat) bolj aktualne tehnične rešitve modeliranja kot izpeljava novih spoznanj na njihovi podlagi. (www.vrvis.at.)

3. Spoznavne študije

V začetku prejšnjega stoletja so razvili t. i. teorijo *Gestalt* (nem. Gestalt – oblika, lik, podoba) kjer so se ukvarjali z vprašanjem, kako pravzaprav dojemamo in razumemo kompleksnost prostora. (Go-

sling in Maitland, 1984.) Njeno osnovno sporočilo, da pogled ni mehanično snemanje elementov, ampak dojetje značilnih strukturalnih vzorcev (ang. *significant structural patterns*), je povzeto v t. i. šestih zakonitostih, ki igrajo pomembno vlogo v proizvodnji vizualnih form (Katz, 1951: 24–29):

- pravilo bližine (ang. *The Law of Proximity*) – objekti, ki so blizu drug drugemu, težijo k formiranju skupine;
- pravilo podobnosti (ang. *The Law of Similarity*) – podobni objekti so berljivi kot skupine;
- pravilo sklenjenih form (ang. *The Law of Closed Forms*) – linije, ki obkrožajo površino, težijo k formiranju enote;
- pravilo konture (ang. *The Law of Good Contour*) – prekinitev so sestavni del kontinuitete forme;
- pravilo podobnega gibanja (ang. *The Law of Common Movement*) – oko razporeja elemente, ki se gibljejo simultano in podobno;

- pravilo izkušnje (ang. *The Law of Experience*) – delna odvisnost dojetja simbolnih form od okoliščin, v katerih so bile priučene

Morda bi pristop, ki ga pri analizi vizualne podobe mesta razvija Pogačnik (1987), zagovorniki teorije *Gestalt* razumeli kot mehanično snemanje elementov. Čeprav priznava, da je vizualno dojetje prostora časovno-motorično pogojeno, namenja osrednjo pozornost panorami, sceni in podobi mesta ali krajine, v kateri šele enkratni motivi in značilni pogledi ustvarjajo pravi značaj pejsaža. S študijo primerov ugotavlja, da obstaja nekaj osnovnih arhetipov (npr. pot z končnimi poudarki, simetrija, diagonala), in kot elemente urbanih scen navaja površine, linije, točke in simbole. Ti naj bi zadostno in potrebno opisali značilnosti vsake panorame – sestavljenke iz teh elementov.

Slika 2: Giambattista Nolli: načrt Rima; javni prostor je prikazan kot osrednja mestna kontinuiteta.

Bentley s sodelavci ugotavlja, da je pravzaprav uporabnik prostora bolj kot načrtovalec oz. oblikovalec tisti, ki (si) »oblikuje« podobo o kraju. Hkrati pa vidi pomanjkljivost sodobnega oblikovanja prostora v nezmožnosti uveljavljanja današnjih visokih socialnih in političnih idealov v obliko/fizično formo, kar je naloga načrtovalcev. Uvaja izraz odzivno okolje (ang. *responsive environments*), katerega bistvena značilnost je, da z obliko kar najbolj poveča možnosti, ki jih ponuja prostor. Pristop je kompleksen in poleg socialnih in estetskih vidikov vključuje tudi ekonomske. Preučuje, kakšna naj bo konkretna fizična forma, da bo zagotovila sedem ključnih kakovosti prostora:

- prepustnost (ang. *Permeability*)
 - celostno oblikovanje mreže poti in vmesnih blokov;
- raznolikost (ang. *Variety*) – v smislu razporejanja posameznih rab prostora;
- čitljivost (ang. *Legibility*) – stavbne mase in robovi javnih prostorov;
- fleksibilnost uporabe prostora (ang. *Robustness*) – omogočanje svobodne izbire;
- vizualna primernost (ang. *Visual Appropriateness*) – oblikovanje zunanjega videza v smislu razpoznavnosti;
- bogastvo (ang. *Richness*) – primerno oblikovanje glede na razdaljo pogledov;
- personalizacija (ang. *Personalisation*) – spodbujanje participacije.

Pri dogradnji in povezovanju javnega prostora mesta se zdi vidik čitljivosti še posebno pomemben. Po Bentleyju ta v tradicionalnih mestih ni bila problematična, saj so bili mestni prostori jasno prepoznavni zaradi svoje specifične lege/velikosti/oblikovanosti. V sodobnih mestih je čitljivost zaradi spremenjenih (odsotnih) oblikovnih pravil zabrisana (poslovni nebotičniki so npr. daleč najvišji, čeprav ne nujno tudi najpomembnejši, in hkrati pogosto neizrazito oblikovani, kar še dodatno ruši prostorska razmerja). Po-

sebnost pozornost namenja kombiniranju starega in novega javnega prostora – težiti mora k izrabi zdajšnjih prostorskih kakovosti (npr. orientiranje novih poti na zdajšnje prostorske orientirje), enako pomembno je izoblikovati močan značaj. Ugotavlja, da je pri oblikovanju javnega prostora najpomembnejši ravno njegov rob – ne le, ker se tu odvija večina aktivnosti, ampak preprosto zato, ker je za večino ljudi *rob prostora prostor sam*.

Enako tudi Lynch (1998) poudarja, da je prav čitljivost ena bistvenih prvin podobe mesta oz. prostora, vendar v nasprotju z Bentleyjem, ki se v prvi vrsti ukvarja z vprašanjem, kako za njeno uresničitev oblikovati fizično formo, Lynch raziskuje mentalno podobo o mestu in se torej bolj posveča opazovalcu. Mestno formo obravnava glede na velikost, gostoto, zrnatost, obliko in notranje vzorce. Ob pomoči zaznavnih zemljevidov identificira pet osnovnih kategorij: poti, robovi, območja, vozlišča in dominante. Ko je govor o javnem odprtem prostoru, opozarja na pomembnost sekvenčne delitve in povezanosti, kot pravi, v verigo.

Gibanje po prostoru je eden osrednjih dejavnikov koncepta prostora kot nevtralnega kontinuuma, ki ne razlikuje med notranjimi in zunanjimi prostori in podobno kot koncept svobodno gibajočega se opazovalca opozarja na to, da je podoba o prostoru fragmentarna, saj je gibanje opazovalca po prostoru naključno. Uveljavil je termin prostor-čas (ang. *space-time*) kot ključni element v procesu oblikovanja podobe (o) prostora/u. (Giedion, 1954.)

Cullen (1990) se ukvarja z elementi vizualne podobe mestne krajine in navaja primere manipulacije z njimi, da bi dosegel emocionalni odziv uporabnikov prostora. Kot pomembne izpostavlja tri načine:

- sekvenčno spreminjanje slike (mesto kot film, urbanistični oblikovalec kot režiser);

- strukturiranje prostora kot območij pritiskov in vakuuma, odprtosti in zaprtosti, tesnobe in olajšanja in posledično doživljanje prostora po principu tukaj in tam;
- mestno tkivo kot mešanica stilov, gradiv, barv, tekstur idr.

Spominja, da je mesto tridimenzionalno in da ima tudi najmanjša nepravilnost v tlorisu neproporcionalno velik učinek v tretji dimenziji.

4. Sklep

Opravljeni pregled je izpostavil nekatere relacije med morfologijo javnega prostora (njegovimi zamejitvami) in oblikovanjem vizualne podobe:

- fizična povezanost javnega prostora v mrežo je pomembna za oblikovanje podobe; pomembna sta oba vidika: tako fizično prehajanje kot vizualno;
- vzpostavljeni rob in aktivnosti ob robu so nujni pogoj za definiranje prostora;
- z določitvijo roba so hkrati definirane medsebojne zveze in povezave med tako ustvarjenimi prostori (povezave definira prav rob);
- fizične in vizualne povezanosti ne moremo enačiti;
- podoba o kraju ni večplastna le v percepcijskem smislu, ampak tudi fizično (prvi plan, drugi plan itd.);
- dejanska (fizična in vizualna) povezanost posameznih javnih prostorov v enotno prostorsko mrežo je za ustvarjanje splošne podobe o mestu vsaj toliko pomembna kot značilnosti posameznih odprtih javnih prostorov;
- pomembno vlogo v povezovanju igrajo sekvenčna raznolikost, čitljivost oblik, prostorski orientirji;
- gibanje po prostoru je eden ključnih dejavnikov pri interpretaciji fizičnih form;
- pri oblikovanju podobe o prostoru je pomembna tudi funkcija prostora.

Ostaja vprašanje, ali je za oblikovanje podobe o kraju ključna fizična oblikovanost prostora (za katero je vsaj posredno odgovoren njen oblikovalec/načrtovalec) ali pa je opazovalec tisti, ki jo ustvarja, in je zato kar najbolj odvisna od njegovega dožemanja. Dejstvo je, da brez fizične postavitve objektov v prostor ni osnove, na kateri bi se podoba lahko razvila. To ostaja ključno torišče nadaljnjih raziskovanj, ki naj odgovorijo tudi na naslednja vprašanja:

- kako fizično oblikovanje robov javnih odprtih površin (višina, zamiki, obdelava površin) vpliva na hierarhizacijo istovrstnih zaznavnih elementov prostora (predvsem poti in območij) in na njihovo povezovanje;
- kako (in ali sploh) to vpliva na podobo o mestu kot celoti;
- kakšne metode in tehnike bi bile uporabne za raziskavo tega vprašanja, da bi naredili verodostojne sklepe.

Matej Nikšič, univ. dipl. inž. arh.,
Urbanistični inštitut RS, Ljubljana
E-pošta: matej.niksic@urbinstitut.si

Viri in literatura

- Butina Watson, G. (1997) Izgrajevanje lokalne in regionalne identitete, *Urbani izziv* 32/33, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, str. 3–8, 119–121.
- Bentley, I., Alcock, A., Murrain, P., McGlynn, S., Smith, G. (1985) *Responsive environments*, Architectural Press, Oxford.
- Cullen, G. (1990) *Gradski pejzaž*, Gradevinska knjiga, Beograd.
- Dimitrovska-Andrews, K., Mihelič, Breda, Stanič, Ivan (2001) *Razpoznavna struktura mesta*, *Urbani izziv*, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, letnik 12, št. 2, str. 5-16, 117-123.
- Fortier, B. (1989) *La metropole imaginaire*, *Un Atlas de Paris*, Institut Francais d'Architecture.
- Giedion, S. (1954) /razširjena izdaja 1997/ *Space, time and architecture, The growth of a new tradition*, Harvard University Press, Cambridge.
- Gosling, D., Maitland, B. (1984) *Concepts of urban design*, Academy Editions, London in St. Martin's Press, New York.
- Katz, D. (1951) *Gestalt psychology*, Methuen&Co. Ltd., London.
- Larkham, P. J., Jones, A., N. (1991) *A glossary of urban form*, IBG Historical Geography Research series 26, Geobooks, Norwich.
- Lynch, K. (1998) *Good city form*, The MIT Press, Cambridge, London.

Mihelič, B. (1996) *Mestno tkivo in arhitektura, Vpliv starih parcelnih sistemov na oblikovanje urbane forme in stavbne tipologije, primer mesta Ljubljane*, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.

Norberg-Schulz, C. (1975) *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Gradevinska knjiga, Beograd.

Norberg-Schulz, C. (1984) *Genius loci: towards a phenomenology of architecture*, Rizzoli, New York.

Pogačnik, A. (1987) *Prispevek k teoriji mestnega in krajinskega motiva*, FAGG, Ljubljana.

Siksna, S. (1997) *The effects of block size and form in North American and Australian city centres*, *Urban Morphology, Journal of the International Seminar on Urban Form*, Volume 1

Zucker, P. (1971) *Town and squares, From the agora to the village green*, The MIT Press, England.

Spletne povezave:

<http://www.studiumurbis.org/menu/yourinstitution.html>

<http://www.lib.berkeley.edu/EART/maps/nolli.html> - Giambattista Nolli: načrt Rima.

http://www.vrvis.at/ar2/city_model/block/Photorealistic_3D_City_Model